

Anmeldelser

Johannes Michelsen: »Pengene eller Livet: Privat Ejendomsret, Aktieselskaber og Politik«

Esbjerg: Sydjysk Universitetsforlag 1991, 411 pp., kr. 250,00

Hvad har den tyske sociolog m.m. Jürgen Habermas og udbredelsen af danske aktie-selskaber at gøre med hinanden? Titlen på Lic.Scient.Pol. Johannes Michelsens (M.) nye bog – en omarbejdet version af hans licentiat-afhandling – giver en indikation af dette. Den første del, »Pengene eller Livet« refererer til M.'s *analytiske ramme*: Habermas' skelnen mellem markedet og statens »systemverden« (pengene) og den dagligdags »livsverden« (livet). Den anden del refererer til M.'s *analyse-genstand*: Forklaringen af, hvilke strukturelle træk i det danske samfunds politiske og økonomiske udvikling, der har betinget, at aktieselskabet først har fået sin succes som organisations-form 100 år efter, at det blev introduceret.

Inden vi nærmere diskuterer nogle udvalgte aspekter af M.'s analyse-genstand og -metodik er det på sin plads at bemærke, at bogen præsenterer sig veldisponeret og velskrevet; M. forklarer (næsten) altid, hvad han gør, og hvorfor han gør det. På den positive side er også en række interessante gennemgange af teorier, der er relevante for M. forehavende, og en stor mængde vel-disponeret empirisk materiale, politisk, retsligt og økonomisk. Og endelig må fremhæves den explicit interdisciplinære karakter af M.'s arbejde; man kan kun være enig i, at genstands-objektet kun kan forstås *fuldt ud* gennem en tilgang, der trækker på såvel økonomisk teori, som på de juridiske og politologiske discipliner. Men hvad man *kan* være uenig i – og hvad jeg *er* uenig i – er dels *hvilke* tilgange indenfor de respektive discipliner, der skal anvendes, og på hvilken måde og i hvilket forhold, de skal integreres. Jeg skal i det følgende kun kommentere nogle få aspekter af M.'s omfangsri-

ge, komplicerede og efter min mening kontroversielle analyse.

M.'s analytiske udgangspunkt er som nævnt Habermas' i høj grad marxistisk inspirerede sociologiske arbejder, hvorfra en stor del af den i bogen anvendte terminologi også stammer. Habermas hævder, at der eksisterer en samfundsmæssig udvikling, hvor markedet og det politisk-administrative-statslige kompleks' »system-verden« fortrænger dagligdagens »livsverden«. Knyttet til denne fortrængning er, at såkaldt »strategisk rationalitet« – baseret på »styrings-medierne« penge og magt – fortrænger moralsk og sprogligt baseret såkaldt »kommunikativ rationalitet«. (»Til liden« til styrings-medierne etableres imidlertid stadig i »livsverdenen«, nemlig gennem »retten« og den politiske diskurs). Årsagen til denne fortrængning ligger bl.a. i »liberal-kapitalismens« økonomiske kriser, der »nødvendiggør« statslig intervention, således at man går mod »sen-kapitalismen«. Det er her, at *aktie-selskaberne* bliver vigtige, for: 1) Aktie-selskaber betegner en »afpolitiseret af ejerrelationen, som sker med overgangen til liberalkapitalismen. Markedet anonymiserer udbytningen på det overordnede plan, og som et led heri anonymiserer aktie-selskabet ejerrelationen« (p. 66); 2) aktie-selskaberne er særligt velegnede som objekter for statslig styring. Generelt udtrykker aktie-selskabernes fremvækst en fremvækst af »strategisk rationalitet« i form af »penge-rationalitet« (p. 39), på bekostning af en anden rationalitets-form, der knytter sig til »den interesse for den konkrete produktion og det personlige ejerskab, der nedtones i aktieselskaberne« (p. 36). I Habermas' terminologi »moderniserer« aktie-selskabet det økonomiske system. Og det er hos M. forskydninger i den samfundsmæssige vurdering (f.eks. Folketingets vurdering) af »penge-rationaliteten«, der »forklarer« aktie-selskabernes udbredelsesmønster i Danmark.

Denne anmelder er ikke kompetent til at vurdere M.'s Habermas-behandling, eller hvorvidt M.'s konklusioner og resultater er fuldt konsistente med hans Habermas-udgangspunkt. Mine forbehold er af teoretisk økonomisk karakter. Selvom det er M.'s intention at præstere en interdisciplinær analyse er det meget klart, at økonomisk teori ikke er det han har læst mest af (se f.eks. afsnittet om neo-institutionel økonomi p. 100-105; her hører vi bl.a. om problemerne med at »måle grænsenytten af de enkelte produktionsfaktors indsats«, p. 102). 5 sider ud af 411 er ikke meget at afsætte til den yderst omfangsrige moderne økonomiske litteratur om samspillet mellem virksomheder og kapitalmarkeder, en litteratur som det ihvertfald for en økonom vil være magtpåliggende at bringe systematisk ind i analysen. I forbindelse med en teorihistorisk gennemgang af, hvad økonomer har ment om aktieselskabet introducerer M.'s et »produkt-økonomisk« rationale for markedsøkonomien, hvor pengene blot er et *middel*, og hvor ejere motiveres til at udnytte deres evner i produktion for varemarkedet. Modsætningen til dette er et »penge-økonomisk« rationale, hvor »pengene« (profitten? omsætningen?) bliver *målet* for produktions-processen. Aktieselskabet inkarnerer dette »penge-økonomiske« rationale. Alt dette er hørt før: Det er simpelthen Thorstein Veblen, som mærkeligt nok ikke nævnes af M., om igen (i tillæg til Marx, Weber og selvfølgelig Habermas). Men er det overhovedet en videnskabeligt interessant, nyttig eller korrekt distinktion?

M. gør et ret stort nummer ud af, at fremhæve at klassiske økonomer som Adam Smith var skeptiske overfor aktieselskabet som organisationsform (fordi de så de motivationsmæssige problemer, der opstod i forbindelse mellem adskillelsen af ejerskab og kontrol). M. kalder delvis ukorrekt denne holdning for »klassisk-liberal«. Men var Smith og andres skepsis ikke simpelthen et resultat af mangelfuld økonomisk analyse – af en manglende evne til at se virksomheden i samspil med *alle* relevante markeder – snarere end et udtryk for et eller andet mystisk »produkt-økonomisk rationale«? Og hvis dette er tilfældet, hvilken mening giver det da at skelne mellem forskellige rationalitets-former forbundet med forskellige faser af markedssystemets udvikling? Fra en øko-

nomisk synsvinkel: Ingen. De ledere som interesserede Adam Smith såvel moderne ledere kan forstås som *optimerende*. Hvad der er forskelligt er de begrænsninger (f.eks. kapitalmarkedsbegrænsninger), de står overfor, og måske argumenterne i deres nytte-funktioner. Og hvad skal man overhovedet forstå ved »rationaler« – »produkt-økonomiske« eller »pengeøkonomiske«? Hvis »rationaler«? Det er klart at man kan hæfte noget politisk op på dette, men det smager også stærkt af funktionalisme.

Min fundamentale anke overfor Michelsens bog er derfor, at der for det første ikke argumenteres overbevisende for anvendeligheden af Habermas' skema med den implicerede skelnen mellem system og livs-verden, tilhørende »rationaliteter«, og for det andet, at der i sammenhæng hermed overses, at økonomisk analyse kan bringe os meget langt hen ad vejen i forståelsen af, hvad M. ønsker at forstå. Hvorfor ikke ganske enkelt forklare aktieselskabsformens langsomme udbredelse i Danmark med ændringer i størrelsesfordelingen af virksomhederne? Og hvorfor ikke bruge f.eks. nogle af de transaktionsomkostninger som eksisterer som led i etableringen som aktieselskab som led i forklaringen? M. giver os desværre ingen svar på dette.

Nicolai Juul Foss
Handelshøjskolen i København

Tom Bryder: »Machiavelli and Modern Political Analysis«

København, Forlaget Politiske Studier 1990, 144 s.

Niccolò Machiavelli (M.) hører til de forfattere, som eftertiden gang på gang er vendt tilbage til, fascineret, forarget eller – sjældnere – beundrende. Her foreligger så et nyt, dansk bidrag til den efterhånden meget omfattende M.-litteratur, næsten præcis 150 år efter den første danske bog om M., C. Paludan-Müllers *Undersøgelse om Machiavelli som Skribent, især med Hensyn til Bogen om Fyrsten* fra 1839.

Som titlen antyder, er forfatterens formål at undersøge, hvordan M.s tanker kan anvendes til at formulere en nutidig videnskabelig politisk teori. Selv om valget af netop M. begrundes – navnlig med, at han var den første moderne, d.v.s. ikke-metafysiske politiske tænker¹ – ser forfatteren denne opgave i et videre perspektiv: hvordan kan klassikere i det hele taget anvendes til udvikling af »political science theory? Dette fører ham ikke alene ind på overvejelser over, hvad der karakteriserer en klassiker (s. 3-4), men også til at beskæftige sig med den diskussion om læsning og brug af klassikere, der er koncentreret om slagordene »kontekstualisme« og »præsentisme«, og som angår alle grene af, hvad man på engelsk kalder »intellectual history«.

Her er en nærmere udredning vist på sin plads. Kontekstualismen er opstået som reaktion mod en ældre form for videnskabshistorie, som med en analogi til den politiske historie er blevet døbt »The Whig interpretation of history«. Denne gik ud på alene at gøre rede for, hvordan man skridt for skridt har nærmet sig den viden, vi har i dag – på samme måde som engelske historikere af Whig observans ensidigt har skildret den politiske udvikling som et stadigt fremskridt mod en samfundsorden i overensstemmelse med deres egne idealer. Naturvidenskabens historie har således været skrevet som en opregning af de bidrag, der gennem tiderne har været leveret til opbygning af, hvad man på historieskriverens tid regnede for god videnskab inden for de forskellige fag. Det blev til underlig golde fremstillinger, der gav et helt misvisende billede af, hvad videnskab er, og hvordan den udvikler sig. Ting, som for eftertiden kom til at stå som fejltagelser og blindgyder, kan faktisk have været meget interessante indsatser, som man kan lære meget af.

Det var mod denne gammeldags måde at drive »intellectual history« på, at man reagerede ved at kræve, at den enkelte indsats skal ses i sin historiske sammenhæng, idet man prøver at forstå, hvad man da opfattede som problem, hvorfor man gjorde det, og hvilke mere eller mindre uformulerede forudsætninger, man gik ud fra. Dette er i korthed, hvad kontekstualisme går ud på.²

Men, siger nogle, når vi beskæftiger os med vor videnskabs klassikere, er vor interesse ikke rent historisk; vi vil gerne lære noget, der gavner vort nutidige videnskabelige arbejde og må derfor tage udgangspunkt i dets problemstillinger. Dette er i korthed, hvad præsentismen går ud på.³

Nu er det for det første helt klart, at problemstillingen i denne bog er præsentistisk. Det er også efter min mening helt legitimt at læse en klassiker med det bevidste formål at søge inspiration til nutidig teoriudvikling. Det er bare noget helt andet end det historikeren gør, når han søger at forstå det fortidige. For det andet: accepterer man distinktionen mellem »the context of discovery« og »the context of justification«, kan man hævde, at det sådan set er ligegyldigt, hvor man har en idé fra, blot den er frugtbar, og at man derfor kan få noget ud af at misforstå en klassiker, så vel som af at forstå ham. Det påpeger Tom Bryder faktisk også (s. 16). Men hvorfor går han så ind for, hvad han anser for en mellemting mellem kontekstualisme og præsentisme? En forklaring herpå kunne være, at han mener, at der trods alt er større chance for at få noget brugbart ud af at læse M., hvis man prøver at forstå, hvad han egentlig mente, og at det kræver, at man ser ham i hans historiske kontekst. Det kan jeg ikke være uenig i. Om det så er berettiget at sige, at man indtager et mellemstandpunkt, er et andet spørgsmål.

Men sagen er mere kompliceret end som så. For kontekstualisme er ofte forbundet med historicisme, som indebærer, hvad Alan Donagan har kaldt »the principle of absolute novelty«. Dette går ud på, at hver tidsalder er så forskellig fra andre, at der ikke findes love, der gælder for alle samfund til alle tider. Mens en præsentist kan acceptere det kontekstualistiske krav om at se tingene i deres rette sammenhæng,⁴ kan han, hvis han mener, at samfundsvidenskaberne skal søge almengyldige lovmæssigheder, ikke acceptere dette princip. Jeg forstår Tom Bryder sådan, at han er skeptisk med hensyn til at finde sådanne love for det politiske liv, men nok mener, at man kan finde love, der dækker et ret stort spektrum af samfund, og at der er så store ligheder mellem, hvad M. beskæftigede sig med, og hvad en moderne videnskabelig politisk teori skal dække, at der er mening i at hente lovmæssigheder ud af hans skrifter og for-

søge, om de ikke kan berige en sådan teori. Han bruger det Mertonske udtryk, »theories of the middle range« for, hvad han præsenterer som en mellemting mellem præsentisme og kontekstualisme. Hvad Merton ville, var på den ene side at tage afstand fra den slags teoriløse deskriptive detaljestudier, som Parsons bebrejdede sin tids amerikanske sociologi, at man holdt sig til, men på den anden side også afvise den slags »grand theory«, som Parsons prøvede at lave.

Når der her er brugt en del plads på disse spørgsmål, er det fordi de dominerer hele første halvdel af bogen, til skade for overskueligheden og klarheden. I kap. 1 præsenteres, foruden andet mere eller mindre relevant stof, de to -ismer samt den »middle range approach«, som forfatteren foretrækker, og kap. 2, hvori tidligere M.-forskning omtales, har overskriften »The Historical Contextualist Perspective«. Denne betegnelse sættes lig historicisme, hvad der er vildledende, hvis den, som det hedder p. 12, blot står for »an approach to the understanding of ... (a classic), which takes its point of departure from the times and circumstances it was formulated (sic!)«. Kapitlet indeholder en udmærket redegørelse for M.s liv og de »circumstances«, han virkede i, og resten viser et godt kendskab til M.-litteraturen, men læseren havde været bedre hjulpet med en neutral oversigt over forskningen uden den stadige reference til det uldne begreb om »historisk kontekstualisme«, eller måske snarere med en redegørelse for, hvad Tom Bryder selv mener at have fået ud af de væsentlige bidrag til denne forskning. Hermed være ikke sagt, at der ikke er udmærkede ting, navnlig i kritisk retning, i dette kapitel.

Kap. 3 må anses for kernen i bogen. Her fremstilles, hvad vi efter forfatterens mening i dag kan lære af M. om politisk handling. Desværre bruger han en terminologi (»operational code«), som han i en note (s. 72) fortæller, at Nathan Leites, dens ophavsmand, har betroet ham, er blevet valgt ud fra helt usaglige grunde. Der er da heller ikke tale om en kode i nogen af disse ords almindelige betydninger, men om en simplificeret sammenfatning af de opfattelser, som ligger bag en politik. Disse omfatter ifølge Alexander George, som Tom Bryder har støttet sig til, svar på sådanne spørgsmål som: hvor forudsigelig er den politi-

ske fremtid? hvor stor indflydelse kan man have på udviklingen – og hvor stor rolle spiller tilfældigheder? Disse kaldes »epistemological issues« (det hedder da epistemological !), men dertil kommer så »instrumental issues«, der angår valg af formål for politisk handling og af de midler, hvormed man prøver at fremme sine formål, deres effektivitet og deres rette brug. Der er 5 »issues« i hver af George's to grupper.

Tom Bryder går så (s. 77-84) i gang med at uddrage citater fra M.s skrifter, der kan siges at indeholde svar på sådanne for moderne politisk teori centrale spørgsmål (er de det?). Dette kunne føre til en forvanskning af, hvad han har tænkt og ment, men faktisk finder jeg det ret oplysende at systematisere hans teori på denne måde; jeg kunne blot ønske, at dette helt centrale afsnit i bogen havde været langt udførligere. Det bør nævnes, at Tom Bryder finder M.s teori for statisk og savner en holdbar klassifikation af politiske situationer (s. 84-89).

I kap. 4 omtales en speciel anvendelse i moderne politisk psykologi af tanker hos M. I *Førsten* skelnes som bekendt mellem at have en egenskab og at synes at have den, og en fyrste rådes til at sørge for at give indtryk af at have alle gode egenskaber. Tilføjer man nu, at det er forskellige egenskaber, der er gode i forskellige relationer, kommer vi til et begreb om »impression management«, som sikkert er ret så relevant til beskrivelse af politikeres adfærd. Nogle af de figurer, som M. skriver om, synes at have været mestre i forstillelseskunst, rene »kamæleoner«. Richard Christie og Florence Geis har nu for en snes år siden identificeret en typisk holdning, som de kalder »machiavellism« – med lille m. Den består i mangel på følelsesmæssigt engagement i mellem menneskelige forhold, mangel på konventionel moral og ringe engagement i foreliggende ideologier og værdier, men kræver også fravær af neurotiske eller psykotiske træk. Selv om det ikke fremgår helt klart af Tom Bryders fremstilling, må meningen være, at personer af denne type, med denne holdning, vil være særlig gode til at udvise »impression management«. Det spændende er nu, at Christie og Geis har konstrueret en såkaldt MACH-scale til måling af personers machiavellisme ved at plukke udtalelser ud af M.s skrifter, som personerne så

skal tilslutte sig eller tage afstand fra. Disse udtalelser er bearbejdede – nogle er naturligvis »vendt om« – som man kan konstatere, da hele spørgeskemaet gengives i et appendix. Der er foretaget en række undersøgelser med »the MACH-scale« og ifølge Tom Bryder fundet signifikante korrelationer mellem personers scores og forskellige baggrundsfaktorer som alder, køn og nation. Det hævdes af Christie og Geis, at der også er fundet korrelationer med aktuel adfærd (se s. 99). Dette ville man godt have fået mere at vide om, navnlig da Tom Bryder i virkeligheden synes ret kritisk over for denne forskning (s. 105-06). At han på den anden side skriver (s. 101), at en machiavellistiske holdning som målt ved »the MACH-scale« er »clearly associated with several indirect and non-rational forms of action« forstår jeg ikke rigtigt. Hvorfor »irrational«? Og hvad bygger denne påstand på?

I slutkapitlet tages endelig spørgsmålet om M.s etik op. Det er der jo skrevet meget om; Tom Bryder gør mest ud af, hvad Isaiah Berlin og Max Weber har skrevet. Webers diskussion af forholdet mellem etik og politik i *Politik als Beruf* og hans distinktion mellem »Gesinnungsethik« og »Verantwortungsethik«, som der henvises til, er imidlertid så problemfyldte, at de ikke hjælper meget i retning af afklaring. Hvis jeg forstår Tom Bryder ret – men dette kapitel er så springende og så fyldt med referater og citater af, hvad mange meget forskellige forfattere har skrevet, at fremstillingen er svær at følge – mener han, at M. havde en etik og var fuldt ud klar over, at den var i konflikt med den alment anerkendte kristne etik. M. forudsætter i sine værker mere eller mindre eksplicit et bestemt formål og vurderer politiske handlinger ud fra deres tjenlighed til at fremme dette, som Isaiah Berlin karakteriserer som »to create or resurrect or maintain an order that will satisfy ... men's most permanent interests«. Man må her fremhæve, at det ikke betyder, at M. kalder handlinger, som fremmer formålet, gode og handlinger, som modvirker det, onde. De almindelige moralske vurderingsord er hos ham bundet til den konventionelle moral; se f.eks. det stykke fra *Discorsi*, som citeres s. 121, hvor M. siger, at når ens lands sikkerhed står på spil, bør man se bort fra alle hensyn til retfærdigt eller uretfærdigt, blidhed eller grusomhed. Eller kap. 15 i *Fyrsten*, hvor det si-

ges, at en fyrste må være i stand til ikke at være god og til at anvende det gode og det onde, efter som omstændighederne kræver det. Det afgørende er her, at selv om M. på en måde giver sin tilslutning til den almindelige moral ved at bruge ordene sådan, og sikkert mener, at den bør følges i privatlivet, må den efter hans mening vige for, hvad »Staaträson« byder. Om man vil opfatte denne sidste som en etik, er nok mest et spørgsmål om ord.

Tom Bryder har skrevet en spændende, men ikke alt for sammenhængende bog. Han har i ti år beskæftiget sig med M., læst hans skrifter på originalsproget⁵ og sat sig grundigt ind i den sekundære litteratur. Bogen fortjener at blive læst, ikke blot som et bidrag til denne litteratur, men først og fremmest som et eksempel på, hvordan man kan prøve at udnytte en klassiker til at berige nutidig teoridannelse. Hvor stor berigelse, der faktisk er kommet ud af det, er andre af dette tidsskrifts læsere sikkert mere kvalificeret til at bedømme end jeg.

Mogens Blegvad, professor

Noter

1. En anden begrundelse er, at han er så klar, at det så at sige ikke er nødvendigt at fortolke ham. Har Tom Bryder virkelig ret i, at hele den litteratur, der prøver at tolke M.s hovedbegreber, er overflødig (s. 8)?
2. En nærmere forklaring og et glimrende eksempel på, hvad der kan opnås ad den vej, findes i den bog, jeg anmeldte i dette tidsskrift i årgang 1985-86, s. 55-59: S. Collini, D. Winch & J. Burrow; *That Noble Science of Politics*.
3. En god hermeneutiker vil tilføje, at det kun er i dialog med det nutidige, at det fortidige kan opfattes.
4. Ja, i virkeligheden bør gøre dette, hvis han vil finde lovmæssigheder hos en klassiker, der har gyldighed uden for dennes erfaringsfære. Hvis klassikeren skriver *hvis A, så B*, kommer man ofte galt af sted ved blot at acceptere dette. Hvis man derimod ved en kontekstualistisk analyse finder, at klassikeren er karakteriseret ved C, kan man danne den hypotese, at *hvis C, så (hvis A, så B)* er en almengyldig lov.
5. Men i en bog skrevet på engelsk, skulle citaterne nok have været på dette sprog; så kunne originalteksten have været anført i noter, så man evt. kan kontrollere oversættelsen.

Hans Branner: »Det ny Europa – international politik i forandring«

Samfundsfagsnyt 1991, 182 s., kr. 164,00

I disse år sker der en kraftig koncentration af opmærksomheden omkring Europa og europæiske udviklinger som et samlet udtryk for hele udviklingen i international politik. Det kan der anføres mange gode argumenter for, og i sin bog om Det ny Europa søger Hans Branner da også at påvise, hvorledes ændringerne i Europa har påvirket forholdene ikke alene for europæerne, men for verden som helhed.

Bogen er udarbejdet som en lærebog for gymnasiet og HF, men forfatteren har også haft en bredere læserkreds for øje. Han samler sin fremstilling i fire store afsnit, 1. Fra supermagternes til europæernes Europa, 2. EF og den vesteuropæiske integrationsproces, 3. Et nyt europæisk sikkerhedssystem og endelig 4. Danmarks plads i det ny Europa. Hans Branner er en erfaren pædagog og har bag sig flere centrale enkeltundersøgelser af dansk udenrigspolitik lige som flere lærebøger. Han er velkendt med de fremherskende retninger inden for analyser af international politik, men det er et spørgsmål, om han ikke til denne bogs formål og læserkreds har anvendt for megen plads og energi på at indføre læserne i disse tankegange. De foregår ofte på et meget højt abstraktionsniveau, og det er vitterligt vanskeligt at fastholde forbindelsen herfra til de konkrete udviklinger af meget aktuel karakter, som udgør hovedparten af bogens empiriske materiale. Risikoen er, at læserne efter at have koncentreret sig om at indlære mere almene og overordnede begreber kan have vanskeligt ved at se deres anvendelighed og betydning i den konkrete fremstilling.

De fire hovedområder, som strukturerer fremstillingen er både velvalgte og hensigtsmæssige for en mere omfattende forståelse af Hans Branners hovedtanke, nemlig at Europa i og med reduktionen af den sovjetiske tilstedeværelse i Europa har fået nye muligheder for at virkeliggøre forestillingerne om et samlet og åbent Europa. Når han derefter samler opmærksomheden omkring den vesteuropæiske integrationsproces inden for og i forbindelse med EF taler meget for, at netop EF

har muligheder for at blive en dynamo i den bredere europæiske udvikling. Men det havde været berettiget i noget større omfang at diskutere også de vanskeligheder og problemer, som EF – og dets enkelte medlemsstater – kan komme ud for og allerede er løbet ind i under bestræbelserne for at udbygge europæernes Europa. Dette fremgår helt tydeligt af hans afsnit om et nyt europæisk sikkerhedssystem, hvor forestillingerne, tankerne og planerne er mangfoldige, men hvor konturerne af et sådant system endnu synes vage.

For de fleste læsere vil bogens sidste afsnit om Danmarks plads i det nye Europa nok være det, der vil vække mest opmærksomhed og diskussionslyst. Det tager udgangspunkt i overordnede betragtninger om forholdet mellem stormagter og småstater, og Hans Branner diskuterer grundigt, i hvilket omfang småstaters magt er blevet øget eller mindsket gennem den skete udvikling. Der er ingen tvivl om hans eget standpunkt, som går ud på, at småstaternes handlemuligheder er blevet forøget – og det er han da ikke ene om –, men i hvilket omfang øgede handlemuligheder uden videre medfører mere magt vil nok fortsat være et omdiskuteret spørgsmål. Jeg savner en mere udførlig diskussion af danske muligheder og den debat om Danmarks plads i det ny Europa, som stadig foregår. At Hans Branner til sidst bringer udtalelser fra talsmænd for forskellige politiske partier overflødig gør ikke en sådan diskussion.

Hans Branner har formået at skrive en bog, som på udmærket måde anskueliggør nogle af hovedproblemerne i den europæiske udvikling fra slutningen af 1980'erne. Den bør kunne give anledning til gode diskussioner, men forudsætter en så kvalificeret og aktiv lærertilværelse, at den læst på egen hånd kan være vanskelig at få overblik over. Men det er i sig selv fortjenstfuldt, at en erfaren pædagog og engageret forsker har påtaget sig at formidle sin forståelse til en større kreds.

Ole Karup Pedersen
Professor
Institut for Statskundskab
Københavns Universitet

**Carsten Due-Nielsen, Johan Peter Noack og Nikolaj Petersen (red.):
»Danmark, Norden og NATO
1948-1962«**

Dansk Udenrigspolitisk Institut og Forskningsinitiativet Dansk Politik under Forandring 1945-1985

Jurist- og Økonomforbundets Forlag 1991, 224 s., kr. 150,00

I maj 1990 afholdt de to institutioner et seminar om »Danmark og NATO 1948-61« i anledning af 40-året for undertegnelsen af Atlantpagten. Hensigten var at stimulere forskningen af denne vigtige fase i dansk udenrigspolitik. Den udsendte publikation rummer de fremlagte skriftlige bidrag til seminaret samt resumeer af de efterfølgende diskussioner. I forordet udtrykker de to formænd ønsket om, at bogen også vil bidrage til en større forståelse af nødvendigheden af en øget arkivadgang for hele efterkrigsperioden.

Foruden en introduktion af Carsten Due-Nielsen indeholder bogen i alt syv bidrag. De fire er skrevet på opfordring af danske forskere, mens de tre sidste kommer fra henholdsvis norsk og svensk side. Disse bidrag fra de andre nordiske lande er ikke så solidt dokumenterede som de danske, men giver gode indblik i den videre sammenhæng, som Danmarks indslusning i NATO foregik i. Krister Wahlbäcks indlæg om »Sverige och det skandinaviske försvarsförbundet: Sju förklaringsfaktorer« giver en spændende og også dristig oversigt over de grunde, der i 1948 kunne få ellers så forsigtige politikere som Erlander og Undén til at tage initiativet til det skandinaviske forsvarsforbund. Han fremhæver betydningen af det fælles truselsbillede med Sovjetunionen i centrum, men også muligheden af et ønske om at ville rehabilitere svensk udenrigspolitik efter krigsårene. Endelig anfører han forestillingen om, at det gennem oprettelsen af et forsvarsforbund ville være muligt at styrke den svenske samfundsmodel – både indadtil og over for omverden.

Knut Einar Eriksen og Helge Ø. Pharo bidrager yderligere til en perspektivering af omgivelsernes betydning for dansk udenrigspolitik med deres

artikel om »De fire sirklene i norsk udenrigspolitik 1949-1961«, hvor de også påpeger betydningen af den indenrigspolitiske situation i Norge som en vigtig forudsætning for landets klare atlantiske orientering. Rolf Tamnes sætter sit bidrag om »Samspillet mellem Norge og Danmark i NATO i 1950-årene« søgelyset mod den udvikling i retning af fællesoptræden, men på visse områder også særstandpunkter, som fandt sted gennem de første ti år inden for alliancen.

De danske bidrag går forståeligt nok først og fremmest ind i den danske beslutningsproces. Nikolaj Petersens indlæg om »Atlantpagten eller Norden? Den danske alliancebeslutning 1949« hviler på meget omfattende arkivstudier og han rejser med rette det spørgsmål, om det danske ja til Atlantpagten i realiteten allerede var givet i 1948, da det blev erkendt, at Danmark måtte basere sin sikkerhed på samarbejde med andre stater. Betydningen af dette spørgsmål understreges yderligere af Leon Dalgas Jensen i hans artikel om »NATO og danske økonomisk-politiske interesser 1949-1956«, hvor han afslutningsvis og med god kildemæssig dækning kan fastslå, at økonomisk politik og sikkerhedspolitik hang tæt sammen i opfattelserne hos de politiske beslutningstagere. I den efterfølgende diskussion blev det da også fremhævet som noget positivt, at Leon Dalgas Jensen på et mere velunderbygget grundlag end hidtil havde påvist denne forbindelse. På tilsvarende måde kan Michael H. Clemmensen hævdes at inddrage et aspekt i den danske forsvarsplanlægning i 1950'erne, som hidtil har været noget overset, i sit indlæg om »Den massive gengældelses lille ekko. De taktiske atomvåbens rolle i den danske forsvarsplanlægning i 1950'erne.« Ikke mindst i lyset af senere årtiers tydelige danske betænkkelighed ved atomvåben er det vigtigt at få understreget den tilsyneladende passive accept af disse våben i alliancens første periode. Poul Villume analyserer i sit bidrag »Mulig fjende – nødvendig allieret? Vesttysklands rolle i udformningen af dansk forsvars- og sikkerhedspolitik 1950-1961« den betydning, som Vesttysklands integration i NATO's militære udbygning fik – også for danske overvejelser. Han påviser, hvor tidligt man – allerede fra 1952 – var indstillet på værdien af en vesttysk deltagelse i NATO's forsvar – også i Danmark.

Bogen lever fuldtud op til hensigten med semina-ret. Gennem den får man både belyst, hvor langt dansk forskning allerede er nået med hensyn til en nuanceret analyse af vigtige sider af Danmarks tilslutning til og medlemskab af Atlantpagten, samtidig med at behovet for yderligere undersøgelser også klart fremgår. Alle forfattere har et skarpt blik for de internationale vilkår, hvorunder udviklingen fandt sted, men er også opmærksomme på, at medlemskabet havde videre samfundsmæssige forudsætninger og følger end de rent sikkerhedspolitiske. Bogen må kunne danne et godt udgangspunkt for videre studier, og spørgsmålet er, om ikke tiden er inde til en mere omfattende og samlet analyse af Danmarks placering inden for NATO.

Ole Karup Pedersen, professor
Institut for Statskundskab
Københavns Universitet.

Palle Svensson og Lise Togeby: »Højrebølge?«

Politica, Århus 1991, 212 s., kr. 140,00.

Palle Svensson og Lise Togeby gennemførte for nogle år siden en omfattende undersøgelse af ungdommens politiske holdnings- og adfærdsmønstre, dens politiske kultur (Politisk Opbrud, 1986). Den byggede på interviews med unge mellem 19 og 27 år i Århus amt foretaget i 1979. Dens hovedresultat var påvisningen af en venstre-drejning blandt 1970ernes unge. »Højrebølgen?« fremlægger resultaterne af en tilsvarende undersøgelse foretaget ni år senere, men med en væsentlig udvidelse: den inddrager årgangene mellem 19 og 37, og den belyser således både den generation, som blev undersøgt ni år tidligere, og den næste generation, som er blevet voksne i løbet af 1980erne. Bogen behandler forandringerne i den politiske kultur både inden for samme generation og mellem en generation og den næste. Den er en sammenligning mellem tre grupper for at belyse to slags forandring. Dens grundlæggende antagelse er, at udviklingen i 1980erne er gået i en anden retning end i 1970erne, at den er præget af en

højrebølge. Den beskrives som »den folkelige reaktion mod de samfundsmæssige og politiske udviklingstendenser i de vestlige samfund« og »et udtryk for en magtforskydning fra venstre mod højre i det politiske system«. Denne udvikling finder udtryk i ændrede politiske styrkeforhold, men også i »ændrede former for politisk aktivitet og ændrede værdier og holdninger«. Det er det, forfatterne forstår ved politisk kultur.

I problemformuleringen ligger en antagelse om, at denne kultur er orienteret efter et enkelt grundlæggende mønster, højre-venstre-dimensionen. Forfatterne anvender dette begreb i sin allerbredeste betydning, som en sammenhæng, der omfatter partivalg, holdninger til økonomiske, sociale, moralske og kulturelle spørgsmål og til den demokratiske styreform, samt til valget af politiske deltagelsesformer. Og når højre-venstre-terminologien anvendes i denne brede forstand, så bliver svaret på spørgsmålet, om der er forekommet en højrebølge, ikke entydigt, for disse kulturelementer har udviklet sig i forskellig retning. Men hvis man betragter højre-venstre-dimensionen i en mere snæver, traditionel betydning, som en grundholdning, der præger partivalget og nogle centrale økonomiske og sociale stridsspørgsmål, så er der tale om en ganske entydig højrebølge blandt 1980ernes danske ungdom.

I det fundamentale spørgsmål om partivalg viser undersøgelsen ganske vist, at 1970er-generationen har bevaret sin stærke præference for venstrefløjspartierne (de fik 36% af dens stemmer i 1979 og 37% ni år senere), men samtidig et stærkt frafald fra Socialdemokratiet til fordel for de borgerlige partier, der med 7% fremgang får samme tilslutning som venstrefløjen. 1980er-generationen giver derimod kun 28% af sine stemmer til venstrefløjen, men ikke mindre end 45% til de borgerlige. Der forekommer her et klart mønster, som genfindes i de politiske holdninger: Den tidligere stærkt venstreorienterede 1970er-generation er undergået en moderat højredrejning, hvorimod den næste ungdomsgeneration står væsentligt længere til højre.

Denne udvikling viser sig klarest i holdningerne til det problemkompleks, der traditionelt har udgjort hovedskillelinien i dansk politik, omkring

fordeling og erhvervsfrihed: spørgsmål om arbejdsgivernes ret til at lede og fordele arbejdet, om progressionen i indkomstbeskatningen, om gratis børneinstitutioner, om statslig overtagelse af pengeinstitutter og om EF. Derimod sker der ingen højredrejning i spørgsmål om visse fundamentale velfærdsgoder (gratis lægehjælp, fuld arbejdsløshedsunderstøttelse), ej heller i spørgsmål om kvinders ligeberettigelse, om indoktrinering i skolen, om fremmedarbejdere. Og trods den megen tale om politikerlede forekommer der ikke nogen vækst i mistilliden til politikere eller til den demokratiske styreform. Endelig viser undersøgelsen en stagnation i deltagelsen i traditionelle organisationsformer som partier, medens græsrodsaktiviteterne i begge generationer ligger højere end hos 1970ernes unge. Højredrejningen er således begrænset til den traditionelle økonomisk-socialle skillelinie, den omfatter ikke områder som tolerance, lighed og systemtillid.

En væsentlig interesse for både den første ungdomsundersøgelse og for »Højrebølgen?« er påvisningen af subkulturer, grupper med et holdnings- og adfærdsmønster, der afviger fra den nationale norm. Forfatterne kan identificere fire danske subkulturer. Den første er den traditionelle arbejderkultur, der var bærende for socialdemokratiet og hele det klassebaserede parti- og organisationssystem. Nu er arbejderkulturen svinende, arbejderne mister deres enhedspræg. Medens over halvdelen af de unge arbejdere endnu i 1970erne stemte på Socialdemokratiet, gælder det nu kun en fjerdedel, og næsten halvdelen stemmer nu borgerligt. Også arbejderne politiske holdninger undergår en vis højredrejning i takt med befolkningens almindelige meningsudvikling.

En gruppe, som forfatterne har interesseret sig meget for i »Politisk Opbrud« er »de nye mellem-lag«, som de kaldes i en senmarxistisk terminologi: de højtuddannede funktionærer i den offentlige sektor. Det drejer sig blandt de unge især om ansatte i de servicesektorer, som har ekspanderet voldsomt i 1960erne og 1970erne, undervisnings-, social- og sundhedsvæsenet. Mellemlaget var for troppen for de væsentligste nydannelser i 1970ernes politiske kultur: Venstrefløjspartiernes opsving, venstreorienteringen af den politiske hold-

ning og brugen af utraditionelle »græsrodsformer« i den politiske deltagelse. Mellemlagene har i 1980erne bevaret deres særpræg, men i afsvækket form. Over halvdelen af de unge offentlige funktionærer stemmer i firserne stadig på et venstrefløjsparti, men her har SF nu indtaget en dominerende plads; de borgerlige partier har haft en fremgang fra 19 til 29%.

En anden subkultur, som forfatterne vier en særlig interesse, er »yuppierne«, de højt uddannede funktionærer i den private sektor, en fåtallig, men stærkt voksende vælgergruppe, som præges af stærk højreorientering i partivalg og i økonomiske synspunkter, men kombinerer disse med en klar liberal holdning i tolerance- og ligheds-spørgsmål.

Endelig undersøges en gruppe i stærk talmæssig vækst i de seneste årtier, nemlig de »udstødte fra arbejdsmarkedet«, bistands- og efterlønsmodtagere. Denne gruppe går stærkt ind for velfærds- og udligningssynspunkter, men præges desuden af autoritære og intolerante holdninger og en udpræget mistillid til det politiske system. I denne gruppe findes der ingen højredrejning, kun en tiendedel stemmer borgerligt.

»Højrebølgen?« tegner et spændende billede af den danske ungdoms politiske kultur på tærsklen til det postindustrielle samfund. De traditionelle klasseskillevinier, der grundlæggende præger det danske parti- og organisationssystem, synes helt udvisket i holdningsmønstrene, de partibærende klasser-arbejdere og (ganske få unge) selvstændige erhvervsdrivende er konturløse, koncensusprægede grupper. De markante politiske særpræg findes hos de to akademiske grupper i henholdsvis den offentlige og den private sektor. De synes at udgøre det dynamiske element i holdningsudviklingen, hvor »yuppiernes« højreorientering i 1980erne har afløst »mellemlagernes« venstreorientering i 1970erne som den hovedstrømning, der farver tidens politiske klima og dermed de bredere befolkningsgruppers holdningsmønstre. I systemets anden ende udgør de »udstødte« en utilfreds, men samtidig helt passiv befolkningsdel. Ikke desto mindre finder forfatterne, at der her forekommer en »alvorlig trussel mod den etable-

rede styreform latent«, en gruppe, hvor autoritære holdninger kan vokse sig stærke.

Ellers giver bogen et forholdsvis optimistisk billede af kulturudviklingen. Denne er præget af stabilisering og aftagende polarisering og grundlæggende konsensus om demokratiet og velfærdsstaten. »Højrebølgen?« er et perspektivrigt og aktuelt bud på, hvad der er sket med vort samfund i det seneste årti. Ifølge projektets logik må der i 1997 følge en ny 90'er-generation til 70'ernes oprørere og 80'ernes stræbere. Gad vidst, hvordan den kommer til at se ud?

Torben Worre, lektor
Historisk Institut
Københavns Universitet

Jørgen Goul Andersen og Peter Munk Christiansen: »Skatter uden velfærd. De offentlige udgifter i international belysning«

København, Jurist- og Økonomforbundets
Forlag 1991, 334 sider, kr. 295,00.

»Value for money« var et af slagordene i Margaret Thatcher's kampagne for modernisering af den engelske velfærdsstat. Den offentlige sektor kunne ikke levere den vare, som borgerne havde krav på og betalt for. Danske politikeres kampe mod offentligt papirusseri, spild og ressourcefråds er gået efter samme melodi, selvom det ligger i den danske politiske kultur at spille lidt mere piano. Privatisering, produktivitsforsøg og besparelser var løsningen på velfærdsstatens krise.

Stillet over for denne trommeild har velfærdsstatens venner ofte følt sig fristet til at følge den gamle socialdemokrat F.J. Borgbjerg og udråbe et »Betalt din skat med glæde!« – uanset en nagende tvivl om, hvorvidt pengene nødvendigvis lå bedst i finansministerens lommer.

I de senere år har velfærdsstatens venner fået nye bekymringer. Harmoniseringsdebatten i forbindelse med EF's indre marked har rejst spørgsmå-

let om, hvorvidt den danske velfærdsstat kunne overleve skatteudjævninger og åbne grænser i Europa. Bag denne frygt har det tit ligget som en skjult forudsætning, at grænsen mellem civilisation og rå middelalder fulgte den dansk-tyske grænse. Medens området syd for Alperne var præget af det rene barbari – smukt tolket af Shu-BiDua i den kendte strofe: »De varme lande er noget lort«.

Derfor er det forfriskende, at Jørgen Goul Andersen og Peter Munk Christiansen fra Institut for Statskundskab ved Århus Universitet har sat sig for at tælle hestens tænder. Har danskerne virkelig verdens bedste velfærdsstat og bør vi derfor betale skatten med glæde – omend det iblandt kræver, at man tager sig lidt sammen? Resultatet af de to forskeres tællearbejde blev først til et kapitel i en rapport fra Forum for Industriel Udvikling og nu – et årstid og meget arbejde senere – til en bog på over trehundrede sider.

Af de mange sider og tabeller dukker mange synspunkter om velfærdsstaten frem. Nogle er ikke overraskende, mens andre er nye også for fagfolk.

Mange har formentlig i forvejen været klar over at årsagerne til den voksende offentlige sektor ikke alene var udgifterne til de egentlige velfærdsydelser: uddannelse, sundhed og social sikkerhed. De stigende udgifter må i langt højere grad henføres til voksende rentebetalinger på statsgælden. De har ansvaret for næsten 60 procent af stigningen i det offentlige udgiftstryk. Også arbejdsløshedsdagpengene vejer tungt – sammen med udgifter til offentlig administration.

Billedet af velfærdsstaterne syd for grænsen bliver nuanceret i en sammenligning med Holland og Tyskland. Umiddelbart har Danmark store offentlige udgifter sammenlignet med disse to lande – 68 pct. af bruttofaktorindkomsten mod henholdsvis 64 pct. og 51 pct. Men der er ikke nær så store forskelle, når man ser på de velfærdsydelser, der stilles til rådighed for borgerne. De høje danske offentlige udgifter må igen henføres til renterne af statsgælden. Skatter uden velfærd.

En stor del af bogen er viet til mere detaljerede analyser af forskellige dele af de offentlige udgif-

ter og af skattesystemet. Nogle populære myter bliver skudt i sænk. Vores dyre sundhedssystem har for eksempel ikke kunne øge danskernes levealder. Skadevirkningerne af de høje marginalskatter er på mange måder overdrevet i den offentlige debat. Forfatterne peger også på nogle områder, hvor den danske velfærdsstat har nogle unikke kvaliteter. Det gælder især på det sociale område og på børnepasningsområdet, hvor niveau og udbredelse af ydelserne er betydeligt bedre end i Holland og Tyskland. I høj grad har disse særtræk forbindelse med den høje erhvervsfrekvens for danske kvinder. Endelig fremhæver de, at det største aktuelle forsørgelsesproblem for velfærdsstaten ligger i den store og voksende gruppe af danskere i alderen 18-66 år, som er »langvarigt offentligt forsørgede« – dvs. lever af førtidspension, dagpenge og bistandshjælp. Tallet ligger nu på 6-700.000 mennesker svarende til godt 20 pct. af alle 18-66-årige. Pris pr. år: 60 mia. kr.

Bogen afrundes med nogle anvisningskapitler. Hvilke veje skal velfærdsstaten og dens venner følge for at få mere velfærd for skatterne. Fire ledetråde identificeres:

- fastholdelse af udgiftsniveauet
- bedre økonomisering med de offentlige ressourcer
- bedre kvalitet i offentlige ydelser til sikring af borgernes livskvalitet
- offentlig styrkelse af den private sektor

Meget godt kan altså siges om denne bog, der bør blive en »brugsbog« for alle, som interesserer sig for den offentlige sektor. Men der er også nogle svagheder og huller i fremstillingerne. Først svaghederne. Det har været et stort arbejde at lave en bog som denne. Tillige hårdt for de pårørende, som antydtes i forordet. Også læseren sættes ind imellem på arbejde i en grad, som burde være lettet af en vaks redigering og udjævning af fremstillingsformen. Mange af velfærdsstatens venner kom-

mer nok til kort i forhold til de komplicerede overvejelser om »emissionskurstab«, »dekomponering af statsgælden«, »inflationsreguleret nettolåntagning« og meget andet i kapitel 3. Omvendt er de afsluttende kapitler noget almene og fyldige i deres opregning af sympatiske synspunkter fra de senere års velfærdsstatsdebat.

Dernæst hullerne. Tendensen i bogen er, at både den offentlige sektor og borgerne betragtes som samlede grupper. Spillet mellem lokale, amtslige og centrale politiske beslutningstagere og myndigheder behandles kun sparsomt, selv om man kan have mistanke om, at mange sære ting i den offentlige sektor skyldes den uhensigtsmæssige kombination af beslutningskompetence og finansieringssystem. Kommunernes tilskyndelse til hurtigt at få arbejdsløse sendt over i dagpengesystemet i stedet for at lægge en langsigtet uddannelsesplan er et oplagt eksempel. Tilsvarende er der ikke meget opmærksomhed overfor de fordelingsvirkninger, som velfærdsstaten og dens skatter har. Renterne af statsgælden vender jo blandt andet tilbage til de danske borgere, som har købt statsobligationerne. Hvem modtager din skat med glæde? Ejheller omfordelingen gennem udgifterne tages op. Ganske vist viser forfatterne, at rigtig mange borgere er glade for velfærdsstaten, men har nogle borgere mere grund til at være glade end andre?

Men sådan kan en anmelder jo altid finde noget at beklage sig over. Essensen bør imidlertid være klar: Jørgen Goul Andersen og Peter Munk Christiansen har skrevet en vigtig og nyttig bog om den danske velfærdsstat. Den får gjort op med megen folkløse på området og rummer også nogle vigtige pointer til den fremtidige debat. Dermed giver den – som fru Thatcher ville have formuleret det – megen »Value for money«.

Per Kongshøj Madsen, lektor, cand.polit.
Institut for Statskundskab
Københavns Universitet